

TOPONIMIA – SURSĂ DE CERCETARE LINGVISTICĂ¹

IOAN-MIRCEA FARCAȘ

0. În demersul de față, ne-am propus să urmărim aportul toponimiei la cercetarea lingvistică. În acest scop, am folosit ca material de bază volumul *Toponimia Țării Lăpușului* de Ștefan Vișovan.

Zona urmărită de noi, cunoscută sub numele *Țara Lăpușului*, se află, în prezent, alături de Țara Chioarului, Țara Maramureșului și Țara Codrului, în componența administrativă a județului Maramureș.

Anterior a făcut parte din diverse structuri administrativ-teritoriale, după cum urmează: la 1770 aparținea comitatului Solnocul Inferior, la 1784 ținea de comitatul Solnoc-Dăbâca² cu centrul tutelar la Dej, între cele două războaie mondiale intra în structura județului Someș, iar din 1968 aparține județului Maramureș.

Considerând volumul *Toponimia Țării Lăpușului* un corpus de minitexte dialectale, elaborate pe plan local și în condiții de grai neîntrerupt, ne-am îndreptat atenția asupra acestora pentru a surprinde elementele specifice zonei. Cu alte cuvinte, am tratat sintagmele toponimice ca virtuale contexte dialectale, dat fiind cadrul general de elaborare a acestora, pe de o parte. Pe de altă parte, dat fiind caracterul limitat dimensional al secvențelor, am apreciat de la bun început un potențial de particularități, inferior numeric în raport cu capacitatea ofertantă a textelor dialectale. Rămâne de văzut cât de importante pot fi acestea pentru individualizarea zonei.

Din această perspectivă, ne-am propus să realizăm o imagine a particularităților, restrictiv, pe baza informației toponimice. Caracteristicile reperate le vom expune în ordinea tradițională a unei cercetări lingvistice după compartimente: fonetică, morfologie, formarea cuvintelor, lexic.

1. PARTICULARITĂȚI FONETICE

Apariția acestora, aleatorie, este condiționată de includerea lexemelor, în rostirea locală, așa cum s-au fixat, în sintagma toponimică. Fără să fie numeroase, acestea sunt definitorii:

labiala *m* cunoaște, prin palatalizare, un stadiu intermediar al fenomenului: *m* > *m̃*: *m̃nisaroș* „măcelăr” < *Poiana M̃nisaroșului*.

Micu, antroponim, corespondent moșional *M̃niculeasa*: *Dosul M̃niculesei*. Autorul interpretează moșionalul plecând de la o altă bază: „soția, văduva lui Nicolae, pronunțat în grai *M̃hikolai*”. Adevărat, dar moșionalul corespunzător ar fi fost *M̃nicolăiasa*.

---

¹ This work presented in this paper was supported by the research grant from the Romanian National Authority for Scientific Research and Innovation CNCS = UEFISCDI, project no PN-III-P4-ID-PCE-2020-0451

² Georgeta Stoica, Mihai Pop, *Zona etnografică Lăpuș*, București, Editura Sport-Turism, 1984, p. 8–9.

$v > d'$ atestat indirect, prin hipercorectitudine: *ștevioară > șted'ioară*: Izvorul **Ștedioarei, Dezunie** „vizunie”.

$v > z$ (v. graiul maramureșean): *Dealul i zie*, cu articol antepus, ca în limba veche = *Dealul viei*, fapt ce pledează pentru vechimea fonetismului. Cât privește grafia pentru care a optat autorul, aceasta are la bază, în mod evident, o altă interpretare morfologică a construcției: *Dealul-i zie*.

$v > i$: *Iroaga dealului* „fânațe” < *viroaga*... Modificarea aceluiași sunet, cu rezultate diferite, se poate înscrie într-o observație mai veche: „Reflexele palatalizării lui *v* pot servi ca ilustrare a teoriei lui Gilliéron conform căreia fiecare cuvânt are propria lui istorie” (Vulpe, TDR, 328).

În general, particularitățile, puțin numeroase, fapt explicabil, de altfel, se înscriu în fonetica graiului maramureșean (cf. Vulpe, în TDR, 325–330).

Schimbări fonetice.

După cum probează unele toponime, fonetica graiului este antrenată în diverse „accidente”, dată fiind oralitatea acestuia ca formă de comunicare. În urma modificărilor de acest fel, lexemele primitive au fost redimensionate în diverse feluri:

afereză: **Chiforeana** „pădure” < *Chifor* < *Nechifor*: *Pârâul lui Chifor*; *Chim* < *Achim*, *Ichim* < *Ioachim* în *Dâmbul Chimului*; *Clejea*, *Clejiile*, *Clejă* „pășune” < *eclezie* „proprietate a bisericii”: **Drumul la Clejă**; **Odochia** < *Eudochia* > *Udochia*, cu asimilare regresivă [u] – [o] > [o] – [o] în *Preluca Odochiei*.

asimilare: **zezuini** < *viezuini*: *Pârâul zezuinilor*; *hemei* < *hamei*: **La hemei** „fânațe”.

disimilare: *Arghir*: [r] – [r] > [r] – [l] > *Arghil* > *Cotul lui Arghil* „cotitură”; În *Pădurea Trezenilor*: determinantul antropomic pare un derivat de la *Tereza*: *Terezeni* > *Trezeni*.

metateză: *Bozga* < *Bogza* „bufniță”: **Dosul Bozghii** „fâneată”; **Ilonte** < *Leonte*: **Ulița lui Ilonte**; **zâloșag** „pășune, fânețe” < *zâlogaș* < *zâlog* + suf. *-aș*. CADE înregistrează s.v. *zâlogaș*, ca semantism învechit. 1. „acțiunea de reținere de bunuri, chiar animale, ale celor care nu puteau plăti amenzile corespunzătoare”. 2. „autor al unei acțiuni de acest fel”.

anticipare: **Guruieți** < *Gruieți* „deal”.

propagare: **Bărăsan** < *Bârsan*: **Grădina Bărăsanilor**.

sincopă: **Cingoiaia** „vale” < *Ciungoiaia* < *ciung*; **Inățuc** < *Ignățuc*: *Valea lui Inățuc*; **Rușor** < *Râușor* „fânețe”.

haplologie:

Borenași, *Pârâul borenașilor* comportă o discuție asupra celui de al doilea termen: *borenaș*, derivat suprasufixat cu punctul de plecare *boierean* „locuitor din satul *Boiereni*”, prin haplologie *borean + suf. *-aș*.

Culbețile Albului; ~ *lui Andron* < *Cuculbătă* „deal rotund ca un ou” < dial. *cucurbătă* „bostan, dovleac” < lat. *cucurbita*.

Poniță < *poeniță*; **La poniță** „fânațe”.

Rânșoare < *Runcușoare* „pădure defrișată” < *runc*.

Trecărări s-a desprins din secvența toponimică *Între cărări* „fânațe”, construcție prepozițională în cadrul căreia, într-o primă etapă, componentele, prin aglutinare, alcătuiesc un singur termen, apoi, în cea de a doua, se redimensionează prin eliminarea silabei inițiale. Perceput ca un nume autonom, **Trecărari** primește, ca în cazul îmbinărilor de acest fel, *Valea Mărului*, *Valea Merilor*, desinența de genitiv: *Valea Trecărării*, *Valea Trecărărilor*.

Alte cazuri similare: **Trevaduri**, **Trevâlcele** „fânațe”, au fost confirmate ca ex-construcții prepoziționale de sintagmele toponimice în uz: *Între vaduri*, *Între vâlcele* „arături”.

Tot prin aglutinare au apărut toponime de felul subst. + subst. în construcții genitivale, *Vârmăgurii* „deal” < *Vârful măgurii*, cu adaosul că la nivel dialectal circulă și varianta *vâr*, fapt ce simplifică sudarea componentelor: *Vârdealului*, *Ulița la Vârdealului*;

În *Dâmbul lui Lupan*, succesiunea articol / nume propriu a tins să se sudeze, motiv pentru care cele două silabe cvasiidentice se vor reduce. Restul îmbinării, pentru credibilitate, este segmentat într-o nouă organizare, plauzibilă și comodă la rostire: *Dâmbul lui Pan*.

Pentru *Dealul Gurătund*, presupunem structura primară *Gură rătundă*, destul de veche, după cum atestă adjectivul. Alipirea subst./adj., susceptibilă de haplologie, simplificată în var. *Gurătundă*, în cele din urmă, în combinație cu determinatul *deal*, dezvoltă, pentru acord, o nouă formă, *Gurătund*.

În corpusul de toponime cercetat, au fost înregistrate unități create prin sudarea unor construcții prepoziționale, cu frecvență cvasigenerală, la nivelul limbii române. Este cazul prepoziției *a* < lat. *ad*, al cărei corp fonetic „debil” a precipitat alipirea cu numele precedat (cf. *a* + *miază*). Pierderea valorică a conectivului, cât și omonimia cu prefixul omonim au sprijinit cazurile de contragere a construcțiilor prepoziționale. Ștergerea identității acesteia se reflectă în disponibilitatea numelui astfel modificat de a dezvolta noi relații cu prepoziția sinonimă *la* (cf. *la amiază*). În repertoriul de toponime din Lăpuș, *Aruncaș* „deal” (pentru confirmare cf. *Dealul Aruncașului*), la o minimă analiză, relevă structura *a* + *runcaș*, derivat de la *runc* „loc defrișat dintr-o pădure”, compatibil pentru o nouă relație prepozițională: *Fântâna la Aruncaș*.

Alte lexeme își modifică structura sau participă la crearea de noi structuri, în urma unor fenomene lingvistice ca: *aglutinarea* (v. *supra*), *analogia*, *contaminarea*.

Modificările prin *analogie* au la bază conexiunea. În cazul *Râpoaș*, din *Dealul ~ului* a urmat modelul *pârâuaș*, dezvoltând anterior o fază intermediară, sub influența aceluiași factor, *râpău* / *pârău*. Asocierea a fost posibilă întrucât, la nivelul graiurilor dacoromâne, *râpă* a dobândit, în timp, sensul de „apă curgătoare, torent, care, la un moment dat, invadează o astfel de formă de relief”. Semantismul a fost atestat pentru aria sudică (*Venea râpile să m-acopere cu calu cu tot, pornise râpele așa din coastă [...], venea așa cu brazdă cu tot* – Vrancea, DGS III, p. 160).

Același sens a fost înregistrat la românii din spațiul ex-sovietic (*Pânza pentru cămeși o zoleau și ghileau la râpă* – Cuban, Cercetări 2000, 129). De altfel, formația inedită, modelată după *pârău*, figurează în corpusul toponimic cercetat: *Râpău*, prin acomodare, *Râpou* „fânațe”, înregistrat în două localități: *Groșii Tibleșului*, *Larga*. După autor, „substantivul *râpău* este un derivat de la *râpă*” (p. 221), incontestabil, dar nu suficient pentru declanșarea derivării și selectarea formantului.

Unele dintre toponime au apărut datorită *contaminației*, și aceasta un fenomen specific oralității: *Didioanii* „pădure” pare să aibă la bază intersectarea sinonimică *dihăanii* / *lighioană* (pl.), cu rezultatul **dighioană*, prin hipercorectitudine sau schimbare fonetică: *didioană*, cu pluralul *didioane* sau *didioni*. Un argument în favoarea lexemelor încrucișate ar fi pluralul acestora reflectat în forma morfologică corespunzătoare a noului cuvânt: *didioane*, după *lighioane*, *didioni* după *lighioni*, iar după varianta articulată *dihăanii*: *didionii*, pentru autor cu sens neclar.

hotropini, la analiză relevă „impactul” sinonimelor *hotroapă* „teren accidentat; fânațe” și *vizuini* (*La ~*) „deal marcat de numeroase adăposturi de acest fel”.

2. PARTICULARITĂȚI MORFOLOGICE

În domeniul morfologiei, la clasa substantivului întâlnim unele particularități fixate, prin raportare la situația lor actuală: ieșite din uz.

Plurale specifice unor regionalisme: *acăstău* „spânzurătoare”, pl. *Acăstaule* „deal”. Adăugăm că toponimul a fost actualizat prin var. *Acastăi* „teren situat în «crucile drumurilor»”; *halău* „jgheab, troacă” pentru adăpat animalele, var. palatalizată pentru *valău*, pl. *halauă*: *La halauă* „fânațe”, *Deasupra halauălor* „fânațe, pădure”. Alte plurale proprii limbii vechi au cunoscut o răspândire mai largă: *coadă* „parte terminală, extremitate a unui teren”: *Coadă șătrii* „fânațe”; *Coadele zmeurii* „idem”; *câmp*, pl. *câmpii*: *Câmpii Boii*, ~ *Largi*, ~ *Ursoii*, ~ *Vidinoii*; *groapă*, pl. *Groape*, numele unei localități incluse în Târgul Lăpuș, cu articol, *Groapele fântâniei*, *Groapele Luncanilor*; *iarbă*, pl. *ierbi*, art. *ierbile*: *Fața cu ierbile* „fânațe”.

Dintre formele cazuale semnalăm:

genitivul sintetic învechit: *Dâmbul Dumii* < *Duma*, *Dosul Botii* < *Bot(e)a*, *Arșița Florii* „fânațe”, *Huciul Florii* „idem” prin implicarea deopotrivă a numelor proprii *Florea*, *Floarea*, *Poiana Neagului* „fânațe”, *Valea Pătrului*.

construcții prepoziționale, de asemenea învechite, pentru același caz: *Ulița de Pavălu Glanetașului* (= ulița *Glanetașului*), *Ulița la Fătul*, *Ulița la Ileana*, *Ulița la Mărcoiaie*.

În privința categoriei articolului menționăm că în cazul unor toponime am identificat nume proprii, feminine ori cu formă de feminin, la genitiv-dativ în declinarea arhaică, cu antepunerea acestuia: *Dălbina* [= bulboana] *i Mării i Docă* (= Dălbina Mării Docăi); *Dealul i zic** (*Dealul Viei*, fiind cunoscut tratamentul labiodentalei *v* în aria nordic-maramureșeană): *Fața i Higii* (*față* semnifică „partea însoțită a unui versant, în opoziție cu *dosul*”); *Fântâna i Floare* „vale”; *Moina i Dăncioaie* (= Moina Dăncioaiei) (*moina* „câmp muiat de ape”), *Ulița la Petroaia i Dochii*. Uneori s-au înregistrat două variante în curs: *Pârâul Lușchii* sau *Pârâu i Lușca*, fapt ce denotă dinamica toponimiei în concordantă cu evoluția graiului.

Corpusul toponimic analizat relevă o serie de formații adjectivale inedite, unele ca sens:

bicească adj. < *bic*, dialectal „taur” în *Valea bicească*. Pentru explicația acestuia, autorul invocă numele de familie *Bica*. Incontestabil, ipoteza poate fi luată în calcul. Situații existente, respectiv, nume de familie derivate de la nume de animale (cf. *Aricescu*, *Lupescu*, *Ursulescu*, *Vulpescu*) ne obligă să nu excludem o astfel de posibilitate.

cântătoare atestă îmbogățirea semantică „locală” a unui lexem preexistent. *La cântătoare* desemnează „(anumite) terenuri situate lângă o cădere de apă a cărei muzicalitate definește locul”. Denumirea metaforică pleacă de la ideea de sunet plăcut pe care îl emite apa într-un anumit tip de cădere (cf. un alt nume impus de zgomotul neplăcut al aceleiași surse: *urlătoare*).

Alte toponime au promovat o categorie de adjective preexistente în limbă, care se disting prin atașarea lor la determinați inediți, din afara domeniului lor de apartenență, onomastica; în consecință, combinația constă în realizări mai puțin obișnuite. Astfel de derivate în *-esc* de la patronime, în timp au devenit nume de familie: *Coasta* [formă de relief] *cea onească* „fânațe” conține, alături de determinat, un antroponim, de altfel confirmat într-o altă structură, din

* Reproducem interpretarea integrală a secvenței din volum: „*Dealul-i zic*”, deal pe care se află Mănăstirea „Sfânta Ana” (Rohia). Determinantul are sens neclar, pare a fi de origine antroponimică, judecând după antepunerea articolului posesiv [sic!] (p. 52).

aceiași repertoriu: *Coasta Onului*, curentă, din punctul de vedere al componentelor, în toponimie. Glisarea antroponimelor către noi combinații s-ar explica prin tendința către expresivitate și eficiență în comunicare: *Lunca cea grofească* corespunde unui sinonim, *Lunca grofului*. La baza unor toponime de acest fel se află, după cum se poate constata, o construcție genitivală: *Jgheabul iegăresc* = jgheabul iegărului (= vânătorului), față de care *Jgheabul iederesc* = *jgheabul iederei* se raportează la o plantă cățărătoare, definitorie pentru o microzonă.

Cum am afirmat, caracterul inedit al formațiilor toponimice discutate îl constituie determinantul, devenit între timp, nume de familie, cu referire, de această dată, la un anume spațiu, teritoriu și nu la o persoană, ca de obicei. În *Fântâna Bodească* recunoaștem mutația antroponim > adjectiv în modalitatea paralelă de exprimare a raportului de apartenență *Fântâna Bodii* (prin genitiv sintetic). Unele cazuri, prin toponimele fixate și înregistrate în corpus, reflectă traseul modificărilor. Toponimele *În Domneasca*, *În Domnescu* „fânațe” desemnau, pentru început, proprietățile *domnilor* = stăpâni ai satelor (cf. *Ulița domnească*) în structuri precum *În pământul domnesc*. În timp, formula greoaie prin dimensiune a fost redusă la adjectivul care era definitoriu.

Un caz similar: *În Popăscu* [sic!] desemna „terenul ce aparținea bisericii, preotului din localitate” prin adj. *popăsc* „al popii”, ca în limba veche. Pre luat ca antroponim, treptat, nu și-a mai păstrat calitatea primară de adjectiv, astăzi fiind cunoscut exclusiv ca nume de familie.

Rolul determinantului-antroponim care individualizează determinatul corespunde adjectivului din sintagma toponimică (cf. *Valea seacă*). De aceea *Ulița Cândească*, prin antroponimul derivat, exprimă apartenența, posesia, simultan desemnând proprietarul = *Ulița lui Cânda* sau *Ulița Cândii*. În *Dâmbul Nișesc* prin conversiunea antroponim > adjectiv se reduc numeric componentele *Dâmbul lui Nișu*. Adăugăm că numele de familie figurează în Iordan DNFR. *Grădina Antonească* concurează toponimul *Grădina lui Antonescu*. Situație similară, *Dealul Mihăiesc* pentru *Dealul lui Mihai*, *Poienița Cristească* pentru *Poienița lui Cristea*, *Râțul* [= lunca] *Florenesc* în loc de *Râțul lui Florian*, *Zăpodia Nichitească* pentru *Zăpodia lui Nichita*.

Tot aici se înscriu și adjectivele create cu aceeași particulă derivativă, dar de la o bază-etnonim. Determinantul din sintagma *Fântâna rusească*, despre care localnicii povestesc că acolo a fost îngropat un ostaș rus, corespunde genitivului de apartenență *Fântâna rusului*.

Distinct ca origine și regim, atestat în forma de feminin, adjectivul *susească*, creație absolut inedită, se analizează printr-o bază adjectival-adverbială și același formant specific unor antroponime. Aceeași bază o regăsim în derivatul *suseni* „locuitori din partea de sus a unei comunități”, de altfel, formație analogică după *joseni*, derivat atestat ca antroponim (cf. *Josan* – Ardeal, Iordan DNFR). La nivel dialectal, *susan*, pl. *suseni*, constituie o completare în simetria cuplului antonimic: *Josan-Susan*. Caracterul activ al noului derivat se reflectă în continuarea procesului derivativ, de această dată cu punctul de plecare chiar *susan* (vezi paralelismul *Ulița Susanilor* – *Ulița Susenașilor*). Frecvența noului derivat este subliniată de autor: „*Susan*, *Suseni* «parte de sat» (*Balea*, *Boiereni*, *Coroieni*, *Dealul Mare*, *Drăghia*, *Dumbrava*, *Fântânele*, *Inău*, *Peterita*, *Stoiceni*, *Vălenii Lăpușului*, *Vima Mică* p. 238)”. Creat prin suprasufixare, *susenaș* exprimă „apartenența unor săteni la partea de sus a satului” (cf. *nuntaș*, *ostaș*, *pușcăriaș* – Pascu 1916, 345). De nucleul lexical al familiei comentate (*sus*) se leagă și derivatul *susesc*, *susească* din toponimul *Gorgana sus[e]jască* „groapa de sus”. În noua creație, glosarea tradițională, ea însăși un potențial toponim, locuțiunea adjectivală *de sus* va fi suplinită de adj. inedit *susesc*, *susească*.

3. PARTICULARITĂȚI DE FORMARE A CUVINTELOR

Parcursul corpusului toponimic relevă derivate și compuse, implicit procedeele respective, dintre care le-am reținut pe cele emblematice pentru zonă, ca rezultat, fie prin formant, uneori generalizat la nivelul limbii române, fie prin bazele selectate:

Derivare

-ac, diminutiv în *Izvoracul, Drumul spre* ~ „drum comunal”.

-iște, -âște, cu valoare colectivă, specializat pentru teme referitoare la culturi sau vegetație spontană, în general: *cânepiște, iniște, porumbiște*. În zona Lăpușului, afixul a atras în aria sa de acțiune alt tip de teme susceptibile, la rândul lor, de a exprima multiplicarea, multitudinea: *Comorâște* „arături”, ca nume, s-ar datora după spusele informatorului, numeroaselor *comori* cândva ascunse, dar despre a căror existență se știa, astfel încât derivatul perpetuează ideea de colectivitate.

Dezunîște „deal, fânaț” cu analiza *dezunie*, variantă de palatalizat, în relație cu același derivativ. Cu aportul acestuia, derivatul dobândește o valoare colectivă: „loc, teritoriu cu multe vizunii”.

Dosiște „teren situat pe partea nordică a unui versant, în *dos*” (cf. *Dosul cel popâsc, Dosul Popii, Dosul Bodii*). Derivatul, spre deosebire de baza *dos/dosiște*, a dobândit o valoare „intensivă” fie referitoare la întindere, fie la poziționarea extrem-nordică.

Gârliște beneficiază de explicația oferită de localnici care motivează pe deplin opțiunea pentru formant. Sinonim cu *izvorâște, gârliște*, tot „teren mlăștinos”, definește „un loc similar, cu apă stătătoare, care se pierde în gârlișoare și se împrăștie în luncă”. Pentru *Văliște* trebuie să acceptăm sensul „apă curgătoare” al bazei *vale* pentru a înțelege derivarea cu *-iște*. Multitudinea de *văi, văișoare* dintr-un teritoriu au impus numele colectiv al acestora: *văliște*.

Izvorâște, Pe ~ „fânaț” (în prezent). Glosa informatorului justifică pe deplin necesitatea derivativului colectiv: *izvorâște* „teren mlăștinos, cu multe *izvoare*”.

Cu *Lupiște* înregistrăm o separare a tipului de teme selectate de afix. Ca derivat în variantele *Lupiștea, Lupiști, Vârful Lupiștii*, cu aceeași semnificație, acesta desemnează simultan locul/locurile predilecte unde se adăpostesc *lupii*, constituiți într-o colectivitate [= haită]: *lupiște*; de această dată în derivare este implicată o bază-animat. La fel și în următoarele:

Căprăriște, În căprăriște „fânaț, deal” definește locul unde cândva trăiau o mulțime de capre = *căprărie*, subst. colectiv care împreună cu *-iște* explică derivatul în discuție cu aceeași dublă semnificație ca *lupiște*.

Dezurîște < *dezur*, în starea de depalatalizare și în combinație cu formantul colectiv *-iște* semnifică „deal populat cu mulți viezuri”. Ineditul derivatelor constă în activarea unor baze în afara regnului vegetal, domeniu de predilecție al formantului. Asocierea cu o bază animată pentru a exprima colectivitatea constituie un fapt inedit.

-uc formant emblematic, pentru aria maramureșeană, continuă să fie activ și în Țara Lăpușului. Bazele pe care le selectează acesta, pentru a realiza toponime, sunt nume proprii, dar și nume comune. De aceea și unele și altele se întâlnesc în sintagmele toponimice *Costănuț, Piciorul lui Costănuț* „deal”, *Bliduc, La Bliduc*, creație lexicală metaforică pentru a desemna o formă de relief „platou”, *Ilisuc, Pârâul lui Ilisuc* (*Ilisei* figurează în Iordan, DNFR); *Văsăluț*. Groapa lui *Văsăluț*, „fânaț”. Menționăm tendința maramureșeană de derivare diminutivală cu suf *-uc*. Faiciuc 1972 semnală în Maramureșul istoric preferința

pentru același formant, Cercetări ulterioare (Farcaș 2008) au constatat că particularitatea nu mai este atât de productivă la nivelul substantivelor comune, care, sub influența limbii literare, au optat pentru *-uș*. În schimb, cele proprii mențin derivatele cu *-uc*, *-ucă*. Situația se regăsește și în aria vecină, Țara Lăpușului.

Printre toponime, se distinge o categorie de *derivate suprasufixate*, fapt ce probează că derivarea constituie un procedeu predilect pentru îmbogățirea vocabularului în zonă. Se recurge la adaos fie atunci când valoric formantul primar a slăbit, fie pentru necesitatea unei precizări (sublinieri) de sens ulterioare:

Cingoia „vale”, variantă cu sincopă de la *Ciungoaia* „idem”, formă moțională pentru *ciung* „copac tăiat”. Ca pluralitate, *Ciungi* semnifică și „fânațe, tufișuri, văi”, apărute în urma acțiunilor de defrișare a zonelor păduroase. Este posibil ca *Ciungoaia* să fi fost creată în urma acordului cu *vale*, la care s-a atașat ulterior *-iță*, din aceeași rațiune ori cu valoare diminutivală.

Izvorăcuț, analizabil fără dificultăți, prin glosă atestă relația cu derivatul primar: „pârâiaș care se varsă în izvoare”. Creația acestuia răspunde necesității de a marca raportul antonimic „mare/mic” în cazul unor cursuri de apă, prin formanții disponibili ai graiului.

Lupucău, pl. *lupucăi* în *Jghebul lupucăilor* „fânațe” prin determinant relevă două stadii derivate: *lupuc*, cu un afix specific zonei, urmat de un altul suplimentar *-ău*. Valorice, derivatele ar putea fi divergente, cel primar *-uc*, clar diminutival, urmat de *-ău* augmentativ (Pascu 1916, 415), din necesitatea de a exprima modificarea petrecută în timp cu puii de lup.

Josenar „locuitor din partea de jos a unei comunități”, *Ulița Josenarilor* se analizează prin *Josan* „idem”, susceptibil de a primi în adaos un formant care să exprime apartenența, grupul în care se poate încadra *josenar*. Oarecum similar *susenași*, *Ulița susenașilor*, cu analiza *susan* „localnic din partea de sus a așezării”, suport formativ pentru un nou derivat: *susenaș*, valoric antonim pentru *josenar*.

Poinicuță var. sincopată de la *poienuță*: **Poinicuța cu merii** relevă ca punct de plecare diminutivul *poi(e)nică*, prin derivare convergentă, cu un afix identic valoric a răspuns necesității de a exprima diminutivarea la modul superlativ. Cumulul de formanți identici valorice conferă un plus de expresivitate derivatului.

Aceeași situație se regăsește în **Ponicioară** „fânețe”, cu același punct de plecare marcat de sincopă, *ponică*, în relație tot cu un formant diminutival, dar diferit: *-icioară*, cu aceeași valoare, subliniată repetat.

Râuoia, Râoia „vâlcea” se analizează prin *râuoiaie, râoiaie*, în cazul cărora derivativul are valoare diminutivală (cf. *căsoaie*, Dimitrescu 1958), reiterată ulterior prin *-iță*, identic ca valoare.

Compunere

Procedul în sine nu prezintă ceva special.

Toponimele, majoritar bimembre, realizate prin elemente lexicale proprii limbii comune, atrag atenția prin situațiile speciale pe care le exprimă și semnificația acestora. Majoritatea mijloacelor de „construcție” provin din mediul înconjurător și reprezintă *flora și fauna*.

În prima categorie am grupat „toponimic” esențe vegetale (pomi, copaci) de largă răspândire pe teritoriul țării. Particularitatea constă în mesajul conținut, întrucât singularitatea unui exemplar din limba comună definește un anumit spațiu. *Sub Dâmbul nucului* devine numele unui teritoriu dominat de un pom rar într-o microzonă, unicitatea fiind calitatea de bază în raport cu mediul. În aceeași situație emblematică, *La cireș, La măr, La păr, La paltin*, dat fiind specificul submontan al regiunii, iar în *Fundătura Mărului*, pomul fructifer

individualizează o formă de relief mai specială. Creșterea numerică a exemplarelor vegetale are valoarea unei ...„cărți de vizită”. Pentru spațiul corespunzător, **Frasini** definește numeric un loc anume prin pluralitatea aceluiași copac, ca și **Frăsinoasa cea Mare** și **Frăsinoasa cea Mică** „pădure” pentru ambele, prin prezența compactă, dar variabilă a arborelui respectiv. **La Carpeni** devine un reper nu numai o pluritate pentru copacul în cauză, ci și ca prezență semnificativă în zonă. **Între Pomi** indică, prioritar, configurația fânașului, mărginit astfel de ambele părți.

La rândul lor, *plantele* devin elemente definitorii pentru terenurile pe care sau pe lângă care se dezvoltă: **Fundul Alacului** „arătură” < *alac* (reg.) „specie de grâu foarte rezistent”; **Tăul cu Ferice** [ferigi], **Pârâul Brândușelor**, **Pârâul Leurzii**, **Poiana Rugului** (= măceșului), **Valea Iederii** fiind create prin sinecdocă.

Toponimele referitoare la *faună* constituie construcții genitivale al căror element de bază este reprezentat de viețuitoarele din zonă. **Fața Uliului** sintetizează prezența constantă a păsării răpitoare. Numele determinat prezintă un semantism învechit „întindere, suprafață” (cf. *fața pământului* v. DA s.v.), cu care a încetat să mai fie activ. Sintagma-toponim indică domeniul de acțiune al păsării prădătoare, identificat de localnici. „Tiparul” este același și pentru **Pârâul Lupului**, **Gaura Porcului**, **Jgheabul Lupoaiiei**, **Jgheabul Ursului**. Astfel de structuri, genitive ale apartenenței, sunt construite cu lexeme din limba comună, dar ele devin memorabile prin sinecdocă, asociată cu metafora *jgheab* „spațiu îngust între două dealuri prin care curge o apă, frecventată de un urs” (v. DA s.v. *Jgheab* 8). Alteori, posesorul se dovedește „mărturia” unor animale, de mult dispărute din teritoriul pe care îl populaseră cândva: **Izvorul Zimbrului**, **Pârâul Zâmbriței**, **Dosul Zâmbriței**, **Piciorul Zâmbriței**, **Valea Zimbrilor** „pârâu”, **Valea Zâmbricioarei** „idem”. De remarcat exprimarea nuanțată a pluralului: *pars pro toto*, dar și soluția morfologică în cazul unei prezențe semnificative: **Valea Zimbrilor**.

4. PARTICULARITĂȚI LEXICALE

Unele dintre toponime perpetuează forme etimologice, învechite, eventual primare, astăzi dispărute sau retrase în vocabularul pasiv al limbii.

Mănunțuș, cu analiza *mănunt* (cf. *amănunt*) + suf. *-uș*, continuând *mănut* < lat. *minutus*, supraviețuiește în câteva sintagme toponimice: **După Mănunțuș**, **Mănunțușul cel Mare**, cu același semantism în ambele cazuri „pășune cu ierburi mărunte”. În cel dintâi se exprimă o indicație teritorială prin prepoziția *după*..., în cel de-al doilea, prin adjectiv, se sugerează spațiul deținut: *cel mare*, iar prin nume, *mănunțușuri*, calitatea ierbii: mică.

Arcerul „piatră pentru ascuțit coasa”, regionalism învechit (v. DAR) de origine necunoscută, răspândit în aria nordică, denumește „vârful Țibleșului”, posibil datorită structurii de rocă dură.

Curată în **Fața curată** „fânaș, pădure defrișată”. Moștenit din latină (*colo*, *-are* și *curo*, *-are*, verbul *cura* (cu participiul menționat) era frecvent în limba veche, cu înțelesul „a curăța un loc, o pădure de copaci, de crengi” (*S-au apucat oamenii de au curat acea pădure* – DA s.v.). Ieșit din uz, cuvântul se păstrează prin derivatul *curătură*. Toponimul semnalat confirmă situația lexemului la nivel dialectal.

Faur „fierar” < lat. *faber*, *-ri*, înregistrat în dicționare cu mențiunea „înv.” Figurează în repertoriul toponimic prin **Poiana lui Faur**, dar și ~ **Faurului**, **Valea lui Faur**. Toponimele realizate prin modalități diferite de articulare (ante și postpunere) au asigurat păstrarea lexemului.

Făt < lat. *foetus*, semnalat exclusiv în aria nordică cu semantism specializat „cântăreț de biserică, țârcovnic”, este înregistrat și în Lăpuș: *Dealul Fătului*, *Cireșii* ~, *Jgheabul* ~, *Poiana* ~. Primul dintre toponime, după cum atestă corpusul, este dublat de realizări sinonimice ulterioare în conformitate cu evoluția limbii: *Poiana diacului*, *Poiana dascălului*;

Dealul Păcurariului, după toate aparențele, pare generat de un fapt real: un *cioban* (= *păcurar* < lat. *pecorarius*) urca și cobora dealul în cadrul transumanței. Particularitate inventariată la repartitia dialectală a dacoromânei, *păcurar* divide spațiul românesc în două mari arii: nordică, a cărei emblemă este, în corelație cu *cioban*, de origine turcă, pentru cea sudică.

Poporean < *popor* „totalitatea enoriașilor unei parohii” (*Poiana Poporenilor* „loc adecvat pentru întâlnire între coreligionari”), ca derivat, pe teren românesc (în nordul dacoromânei) cu pl. *poporeni*, uzual în sec. al XIX-lea (v. I. Creangă, „humuleștenii, poporeni ca aceia”), astăzi este învechit, atât ca formă, cât și ca sens, menținându-se în literatura beletristică.

Sănătoare „plantă medicinală” < lat. *sanatoria* supraviețuiește prin intervenția salutară a etimologiei populare. În tendința de înțelegere deplină, vorbitorii au apropiat *sănătoare*, *Valea Sănătorii*, de verbul *a suna*. Deși între cele două lexeme nu există niciun fel de legătură semantică, numele plantei, după modificarea survenită, a dobândit claritate, în ciuda faptului că nu poate fi explicat. Pentru autor, schimbarea s-ar datora contaminației *sănătoare* / *sunătoare* ca denumire a unei cascade, probabil datorată asocierii cu *vale* „râu”.

Urdășesc descinde ca adjectiv (neatestat) de la baza *urdaș*, *ordaș* „oștean într-o urdie, *urdie* «tabără militară turcească sau tătarească»”. Derivatul de la cuvântul învechit neoslav (srb. *ordija*) figurează în toponimul *Jgheabul urdășesc* denumind „izvorul, torentul pe lângă care s-a stabilit tabăra, respectiv *urdia*, *ordia*”. Putem presupune că secvența toponimică reproduce un fapt istoric real, pentru care vorbitorii au creat termenul adecvat. Cât privește *urdaș*, Iordan DNFR face trimitere la *urdă* „preparat...”.

Prin **Cătuș**, menționăm un lexem discutabil din sintagma toponimică *Dealul lui Cătuș*. Sub aspectul identității, al etimonului, ar putea fi un derivat regresiv moțional: *cătuș* < *cătușă*. Pentru forma de feminin, moștenită din latină (*catta*), T. Papahagi, în 1925, a înregistrat *cătușă* pentru Maramureș. La întrebarea asupra sensului deja devenit confuz, informatoarea a răspuns „oarece price (animal) de pădure”. Este un argument în virtutea căruia nu excludem filiația propusă. Derivatul din *Poiana cătușenească* s-ar analiza printr-o bază *cătușan* (potențial moțional de la *cătușă*) + suf. *-esc*.

Observațiile formulate asupra corpusului toponimic din Țara Lăpușului, au urmărit o potențială descriere a graiului, pe baza unui material neexplorat în acest scop, până în prezent. Astfel, sub aspect fonetic, prin particularitățile reperate, microzona cercetată se înscrie ca parte integrantă a Maramureșului. Sub aspect morfologic, secvențele toponimice relevă fapte interesante referitoare la istoria limbii, conservate, incredibil, până în epoca actuală (construcții genitivale arhaice cu prepoziția *de* sau construcția articolului enclitic feminin prin antepunere). Actualitatea acestuia din urmă este subliniată chiar de autor: *se zice atât Pârâul Lușchii*, dar și *Pârâul i Lușca*. Impuse și fixate prin uzul curent, secvențele toponimice au reprezentat cadrul ideal pentru astfel de construcții. Sub aspectul formării cuvintelor, subliniem caracterul activ al unor formanți împreună cu extinderea spectrului de teme selectate (*-iște*: *dezuniște*, *dosiște*, *izvorâște* ș.a.) și crearea de termeni noi. Semnalăm în cadrul derivării suprasufixarea, explicabilă prin tendința vorbitorilor către cumulul de formanți. Recursul la modalitatea în cauză cunoaște o direcție convergentă când afixele sunt identice valoric sau divergentă, în caz contrar. Domeniul lexicului relevă același caracter conservator, prin perpetuarea de vocabule din fondul latin, astăzi în continuă restrângere: *cura* „a defrișa”, *faur*, *făt* etc. Este bine

cunoscută importanța toponimiei în istoria unei limbi sau a unui popor. Prezentarea trăsăturilor reperate în repertoriul din Țara Lăpușului vine să sublinieze, încă o dată, dacă mai era cazul, importanța toponimelor. Totodată relevă calitatea lor de depozitare ale unor prețioase fapte de limbă, sub protectoratul memoriei colective a unei comunități.

BIBLIOGRAFIE

- ALRR-Mar., vol. II = *Atlasul lingvistic român pe regiuni – Maramureș*, București, Editura Academiei, 1971 (h. 244–537).
- CADE = I.-A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”*, București, 1926–1931.
- Cihac 1879 = A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, Francfort s/M, Ludolphe St-Goar, 1879.
- Cercetări = Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, *Cercetări asupra graiurilor românești de peste hotare*, București, [f. e.], 2000.
- DGS = *Dicționarul graiurilor sudice*, vol. I–III, Maria Marin (coordonator), București, Editura Academiei Române, 2009–2011.
- Dimitrescu 1958 = Florica Dimitrescu, *Note asupra relației dintre diminutive și augmentative în limba română în Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București.
- DLR = *Dicționarul limbii române*, București, Editura Academiei Române, 1913–1994.
- DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996.
- Faiciuc 1972 = I. Faiciuc, *Derivate cu sufixul diminutival -uc în Maramureș*, în CL, XVII, nr. 1, 1972, p. 99–109.
- Farcaș 2008 = Ioan-Mircea Farcaș, *Derivarea cu sufixe diminutive în subdialectul maramureșean*, în vol. „Lucrările primului simpozion internațional de lingvistică”, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, Editura Universității din București, 2008, p. 35–49.
- Farcaș 2009 = Ioan-Mircea Farcaș, *Lexicul subdialectului maramureșean*, Cluj-Napoca, Editura Dacia.
- Farcaș 2011 = Ioan-Mircea Farcaș, *Fonorfologia subdialectului maramureșean*, ediția a II-a, Baia Mare, Editura Universității de Nord.
- Farcaș 2012 = Ioan-Mircea Farcaș, *Aspecte dialectale maramureșene reflectate în toponimia Văii Izei*, în Mircea Farcaș (coord.), vol. „Valea Izei. Studii de onomastică și dialectologie”, Baia Mare, Editura Universității de Nord, p. 301–317.
- Iordan DNFR = Iorgu Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.
- Loșonți 2000 = Dumitru, Loșonți, *Toponime care descriu forma de relief*, Cluj-Napoca, Editura Clusium.
- Papahagi, *Maram.* = Tache Papahagi, *Graiul și folclorul Maramureșului*, București, Cultura Națională, 1925.
- Pascu 2016 = Dr. G. Pascu, *Sufixele românești*, București, Edițiunea Academiei Române.
- Stoica, Pop 1984 = Georgeta Stoica, Mihai Pop, *Zona etnografică Lăpuș*, București, Editura Sport-Turism.
- Șăineanu 1925 = Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbei române*, a cincea edițiune, Craiova, Editura „Scrisul Românesc” S. A. [f.a.].
- Vișovan 2008 = Ștefan Vișovan, *Toponimia Țării Lăpușului*, Baia Mare, Editura Universității de Nord, 2008.
- TDR = *Tratat de dialectologie*, Craiova „Scrisul Românesc”, 1984.
- Vulpe = Magdalena Vulpe, *Subdialectul maramureșean*, în TDR, p. 320–353.

Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca
Facultatea de Litere, Baia Mare